

JUSTEIN GAARDER

Drets (i obligacions) humans

3

Derechos (y obligaciones) humanos

13

Human Rights and Human Obligations

25

Droits de l'homme et devoirs de l'homme

37

© del text: Jostein Gaarder
© Annie Bats per la traducció al francès,
Ainara Munt per la traducció al castellà
Anna Romero per la traducció al català
© de l'edició: PEN Català
Coordinació: Carme Arenas
Revisió traduccions: Ricard Vela

Dipòsit legal: B-51.825-2006
Primera edició: Novembre 2006

Disseny i realització: Insòlit
Impressió: La Impremta Ecològica
Edita: PEN Català
Canuda, 6 5è - 08002 Barcelona
Tel. 93 318 32 98 - Fax 93 412 06 66
pen@pencatala.cat - www.pencatala.cat

Jostein Gaarder

DRETS (I OBLIGACIONS) HUMANS

Conferència llegida
al 70è Congrés Internacional del PEN a Tromsø (Noruega)

10 de setembre de 2004

Aquest any 2004 ha estat marcat pel bicentenari de la mort del filòsof alemany Immanuel Kant. Cap al final de la seva vida, Kant va assenyalar que era un imperatiu moral necessari per a tots els països incorporar-se a una «lliga de nacions» que s'encarregaria d'assegurar la coexistència pacífica entre ells. Per tant, es podria dir que el filòsof alemany va ser la primera persona en concebre, com a tal, la idea de les Nacions Unides. Fa pocs anys vàrem poder celebrar el cinquantè aniversari de la Declaració Universal dels Drets Humans de les Nacions Unides. I va ser molt important poder celebrar aquesta fita, ja que els drets humans encara necessiten ser protegits del menyspreu i de les violacions més brutals. Ara l'única diferència és que durant més de cinquanta anys hem pogut gaudir d'una institució i d'un instrument amb què defensar aquests drets.

Potser la Declaració Universal dels Drets Humans representa el triomf més gran de la filosofia i la literatura fins als nostres dies. Els drets humans no ens van ser concedits per un poder superior, ni van néixer de l'aire, sinó que representen la culminació d'un procés de maduració de prop de mil anys, un procés que en gran mesura va ser portat a terme per la paraula escrita, per les literatures anglesa i francesa de la Il·lustració, per l'escriptura del Renaixement, pel pa-

trimoni literari clàssic de Grècia i Roma i, per suposat, també per un grapat de tractats religiosos. Darrera d'aquesta tradició humanista hi havia individus de carn i ossos, persones que en algun moment de la seva vida es van asseure a pensar i a escriure; a pensar en nom de tota la Humanitat. La mateixa idea que la persona té uns «drets naturals» ha seguit un desenvolupament llarg i tortuós; els drets polítics de les dones tenen només, per exemple, una mica més de cent anys, i encara cal lluitar-hi a favor; una bona prova del nostre lent desenvolupament per passar de la tirania i l'arbitrarietat cap a la llibertat i la humanitat.

La qüestió davant de la qual ens trobem a començaments d'aquest nou mil·lenni és si serem capaços de continuar parlant gaire temps dels drets humans sense, alhora, parar esment en les obligacions dels individus. Potser ens cal una nova declaració universal. Potser ha arribat el moment de fer una Declaració Universal de les Obligacions Humanes. Ja no té gaire sentit continuar parlant dels drets si no insistim alhora en les obligacions de cada Estat o de cada persona.

Ara per ara hi ha centenars d'organitzacions arreu del món que protegeixen els drets humans, però només unes poques s'ocupen de les obligacions humanes, com, per exemple, la responsabilitat de mirar pels drets de les generacions futures. Malgrat la seva modesta contribució aparent, el Protocol de Kyoto és una bona previsió del que caldria que s'assolís mitjançant el compromís internacional pel que fa a la defensa del medi ambient i als recursos de la terra com a bases per a la vida humana i animal.

La meva pregunta és: quin paper han de jugar la literatura i l'art en tot això? Sovint veiem exemples d'artistes, escriptors o persones de la indústria internacional de l'entreteniment que declinen la seva responsabilitat en nom de la llibertat d'expressió o la «llibertat artística». Però, què volem dir amb llibertat artística?

Un dels punts forts de l'ètica ha estat sempre la «regla d'or»: fes als altres allò que voldries que et fessin a tu. Immanuel Kant va

perfilar aquest principi de reciprocitat tot explicant que l'acció correcta és aquella que un voldria que tothom realitzés en una situació similar. Dos-cents anys després de la mort de Kant ens estem començant a acostumar a la idea que el principi de reciprocitat també cal aplicar-lo entre països rics i pobres. I que ha d'incloure, a més a més, la relació entre generacions.

La pregunta és, doncs, si voldríem que aquella gent que va viure en aquest planeta abans que nosaltres –cent anys, un mil·lenni o bé cent mil anys abans que nosaltres– hagués dipositat grans quantitats de residus nuclears al fons del mar o en coves o gorges de muntanya. Si la resposta és que no, aleshores nosaltres tampoc no tenim el dret de fer-ho. Tan simple com això. O li podem donar la volta a la qüestió i preguntar: quant costa llogar una companyia de seguretat durant mig milió d'anys? I qui en pagarà la factura? O bé: quants geòlegs gosaran garantir uns parcs lliures de plutoni en cent anys, o en cent mil anys? O, qui netejarà darrera nostre? Qui ho farà ho endreçarà tot un cop s'acabi la nostra festa?

La pregunta és, per tant, si hauríem volgut que les generacions anteriors talessin més boscos i selves. Preferiríem que els nostres avantpassats haguessin exterminat encara més plantes i espècies animals? Si la resposta és que no, aleshores estem obligats a preservar la diversitat biològica. Ni tan sols podem estar segurs que Kant hagués tolerat el nostre consum elevat d'energies no renovables. Hauríem d'estar segurs que ens agradaria que els nostres avantpassats haguessin cremat la mateixa quantitat de carbó i de cru per cap que nosaltres cremem.

Som la primera generació que ha alterat el clima del planeta, i potser la darrera que no n'haurà de pagar un preu per haver-ho fet.

Es diu sovint que no hem heretat aquest planeta dels nostres avantpassats, sinó que el tenim en préstec dels nostres descendents. Però estem deixant un planeta que val molt menys del que vàrem prendre en préstec. I ens estem menjant un capital que, de fet, hauríem de tornar amb interessos.

Podem fer servir una idea força senzilla manllevada de John Rawls, un filòsof moral americà: imagineu que sou membre d'un comitè la feina del qual és formular totes les lleis d'una societat futura. Els membres d'aquest comitè han de pensar en qualsevol eventualitat possible perquè, un cop hagin assolit un acord i hagin ratificat tota la legislació, cauran morts tots alhora. Però tot just després es despertaran en aquella mateixa societat per a la qual van redactar les lleis. I ho faran sense tenir cap coneixement *a priori* de quina mena de posició hi ocuparan, ni de la seva condició ètnica ni religiosa, ni de si han de ser nens o nenes. Una societat semblant seria una societat justa simplement pel fet que hauria estat constituïda per iguals.

Per fer aquesta idea de Rawls més apropiada a la moderna comunitat global, encara seria necessari afegir-hi un criteri addicional important: els membres d'aquell cos legislatiu tampoc no haurien de saber quan els ha de tocar viure en aquella societat de la qual tothom nés igualment responsable. Podria ser tot seguit, però també podria ser que els hi toqués cinc-cents o cinc mil anys més endavant.

És la societat d'avui una societat tan justa –i sostenible– com aquella? En altres paraules, ens atreviríem a néixer, per exemple, a la meitat d'aquest nou mil·lenni? La qüestió es redueix a si ens arriscaríem a compartir el futur dels nostres propis néts.

Com són d'amples els nostres horitzons ètics? Com són d'amples els horitzons ètics de la literatura i de l'art? A l'anàlisi final tot es redueix a una qüestió d'identitat. Què és un ésser humà? Qui sóc jo? Si jo no fos res més que jo mateix, aleshores seria una criatura sense esperança. Com a mínim, a llarg termini. Però jo posseeixo una identitat més profunda que la del meu propi cos i el meu curt sojorn a la Terra. Sóc part –i prenc part– de quelcom més gran i més important que jo mateix.

Radhakrishnan, anterior president de l'Índia, va dir: «Has d'estimar el teu veí com a tu mateix perquè tu ets el teu veí. La

creença que el teu veí és quelcom diferent de tu mateix és només una il·lusió». I potser podríem afegir-hi: no és també una il·lusió allò que ens fa pensar que la vida sobre aquest planeta és quelcom diferent de nosaltres mateixos?

Però no cal viatjar a l'Índia per trobar aquest sentit més profund de la identitat. Només ens cal retrobar la vella ètica del pagès. Era una regla no escrita que el pagès deixaria les seves terres en millor estat i més pròsperes que quan les havia heretat. Quan el vell pagès jeia al seu llit de mort era, és clar, un moment de malenconia i tristesa. Però hauria estat encara una tragèdia més gran i més irremparable que la terra mateixa s'hagués consumit.

S'ha dit també que el problema de la Nau Terra és que venia sense instruccions. Si aquest és el cas, per què no ens hi posem i n'escrivim un, de manual? Per fer això ens caldran uns quants escriptors i filòsofs. Sabem que les coses no van gaire bé i que ens cal canviar el rumb. No entenem també que alguna cosa en el nostre sistema econòmic entrarà per força col·lisió amb allò que el planeta pot tolerar? Massa decisions donen prioritat als beneficis a curt termini de petits grups en lloc de plantejar una distribució justa dels recursos del planeta.

Sovint se'ns diu que les ideologies han mort. Però no és la ideologia del consum també una ideologia? I és realment l'únic model possible?

La qüestió pels artistes i els escriptors al començament del tercer mil·lenni hauria de ser: quina mena de canvi de consciència necessitem? Quina seria la saviesa sostenible? Quines són les qualitats més importants de la vida? Quins són els valors veritables? Què és la bona vida? I més important encara: quina mena de mobilització és possible en la moderna comunitat global?

He conegut gent de petites comunitats que expressen el gran dolor que han experimentat arran de l'enorme pèrdua cultural que han patit a la seva regió per causa del que molts consideren colonialisme o neocolonialisme. Però l'àmbit cultural no és l'únic que

pateix l'anomenada «globalització». Els efectes sobre l'entorn són fins i tot més seriosos i irreversibles com, per exemple, l'extermini total o parcial de la flora i la fauna autòctones. Algunes d'aquestes espècies encara sobreviuen a les cançons populars tradicionals i el folklore, però han estat completament eradicades de la faç de la terra.

L'amenaça dels hàbitats antics és també, naturalment, una amenaça per a l'art i la cultura. Fins i tot un atac a l'economia tradicional pot esdevenir un atac contra la cultura tradicional. La natura constitueix la base de la cultura. Això pot ser fàcil d'oblidar en una societat de consum internacional en què la distància entre el productor i el consumidor pot semblar enorme. Però el saqueig de l'entorn natural d'un poble és a la vegada una dilapidació de la cultura d'aquest poble, i de la seva ànima. És irrellevant discutir quina és la pèrdua més gran. Seria gairebé com preguntar-li a algú què li fa menys mal de perdre, el cos o l'ànima.

Aquesta perspectiva de «cos i ànima» –o natura i cultura– és completament pertinent per a la totalitat del nostre planeta. Si el nostre sistema econòmic ha d'entrar en col·lisió amb allò que la natura és capaç de sostenir, aquesta és també una amenaça per a tota la vida cultural. Per a un primat juganer, inventiu i vanitos és fàcil d'oblidar que, en el fons, som part de la natura. Però, arribem a ésser tan juganers, inventius i vanitosos que les invencions i l'art, el joc mateix, estaran per damunt de la nostra responsabilitat pel que fa al futur del planeta?

Avui molts de nosaltres entenem perfectament els reptes que té el planeta. Però ens sentim paralyzats pels sistemes polítics i econòmics. Els polítics, per la seva banda, tenen una comprensió del problema molt més profunda del que sembla a la pràctica. I aquí rau la paradoxa: tenim prou comprensió del problema –i sabem que no ens queda gaire temps– però som incapaços de donar-li la volta a la situació abans que sigui massa tard. Però si ho aconseguíssim estic convençut que l'art i la literatura jugarien un paper

decisiu en el canvi. De la mateixa manera, escriptors i artistes hi jugaran un paper decisiu. Tal com en el passat els escriptors i els artistes han estat a l'avantguarda de la lluita pels drets humans, ara hauran de formar una avantguarda en la lluita per les obligacions humanes.

Quan Churchill va ser nomenat Primer Ministre el maig del 1940 –mentre les forces alemanyes avançaven sobre el Canal de la Mànega– va declarar a la Cambra dels Comuns: «L'únic que puc oferir és sang, esforços, suor i llàgrimes.» El que és increïble és que aconseguís mobilitzar la seva gent malgrat el que era, per dir-ho suaument, un missatge polític depriment. Però aquell missatge era necessari. Avui ens trobem davant d'un perill encara més gran i imminent –em refereixo al col·lapse del medi ambient de la Terra, incloent-hi tots els seus valors artístics i culturals. Però on és ara el nostre coratge polític? On és la determinació política? On són els polítics que gosin demanar una mica de suor i llàgrimes per assolir la necessària orientació política que permeti simplement salvar el futur dels nostres fills, de la civilització humana, i la dignitat mateixa de la nostra raça? Potser som nosaltres, els poetes, assagistes i novel·listes, els qui haurem d'alçar les nostres banderes i marcar el pas dels polítics. Ja ho hem fet en el passat.

Potser la qüestió més important de totes pel que fa a la importància de la literatura en un món postmodern seria la següent: com pot la lletra escrita inspirar les joves generacions a creure en un món més just i sostenible i a lluitar per ell? Quina visió pot donar l'art a la generació que ens segueix en un món on la meitat de la població viu per sota del límit de la pobresa mentre l'altra meitat pràcticament s'ofega en el materialisme i el consum excessiu?

Hi ha aquella vella paràbola que diu que una granota que caigui dins una cassola d'aigua bullent saltarà de seguida per salvar la pell. Però si posem la granota en una cassola amb aigua freda i l'escalfem a poc a poc fins el punt d'ebullició, no serà conscient del perill i acabarà bullida fins a la mort.

És la nostra generació com aquella granota? Són l'art i la cultura modernes com la granota? I la moderna indústria de l'entreteniment? No ho sé pas, però potser ens cal decidir-ho. Ningú de fora ens ajudarà a aclarir-nos. És poc probable que ens salvem a l'últim moment, abans d'arribar al punt d'ebullició, gràcies a cap força de l'espai exterior ni a cap forma d'intervenció sobrenatural.

Els éssers humans són principalment criatures socials, i els escriptors no en són una excepció. Però no podem seguir relacionant-nos només els uns amb els altres. Pertanyem, a més, a la terra en la qual vivim. I això és també una part significativa de la nostra identitat.

Els éssers humans moderns hem estat modelats en gran part per la nostra història cultural, per la civilització actual que ens nodreix. Diem que tenim un patrimoni cultural, però també hem estat formats per la història biològica del planeta. I som també transmissors d'aquesta herència genètica. Som primats. Som vertebrats.

Van fer falta uns quants milions d'anys per crear-nos. Però, sobreviurem al tercer mil·lenni?

Els éssers humans som, possiblement, les úniques criatures vivents de l'univers dotades d'una consciència universal. Per tant, preservar l'entorn viu d'aquest planeta no és només una responsabilitat global. És també una responsabilitat còsmica.

La literatura no és res més que la celebració de la consciència del gènere humà. Per tant, no hauria de ser un escriptor el primer a defensar la consciència humana de l'aniquilació?

Jostein Gaarder

DERECHOS (Y OBLIGACIONES)
HUMANOS

Conferencia pronunciada
en el 70º Congreso Internacional del PEN en Tromsø (Noruega)

10 de septiembre de 2004

Este año 2004 ha visto pasar el bicentenario de la muerte del filósofo alemán Immanuel Kant. Hacia el final de su vida señaló que era un imperativo moral imprescindible que todos los países se unieran en una «liga de naciones», cuya misión fuera garantizar su coexistencia pacífica. Así, podría decirse que el filósofo alemán fue la primera persona en concebir como tal la idea de las Naciones Unidas. Hace tan sólo unos años pudimos celebrar el quincuagésimo aniversario de la Declaración Universal de los Derechos Humanos de las Naciones Unidas. Y había motivos para celebrar este hito, ya que los derechos humanos todavía necesitan ser protegidos de su incumplimiento y de las más brutales violaciones. La única diferencia ahora es que, durante más de cincuenta años, hemos contado con una institución y con un instrumento con el que defender dichos derechos.

Quizá la Declaración Universal de los Derechos Humanos representa el mayor triunfo de la filosofía y la literatura hasta el momento. Los derechos humanos no nos fueron concedidos por un poder superior ni surgieron de la nada, sino que constituyen la culminación de un proceso de maduración de unos mil años; un proceso que en gran medida fue desarrollado por la palabra escrita, por las literaturas inglesa y francesa de la Ilustración, por la escri-

tura del Renacimiento, por el patrimonio literario de las antiguas Grecia y Roma y, por supuesto, también por un puñado de tratados religiosos. Detrás de esta tradición humanística había individuos de carne y hueso, personas que en determinados momentos de sus vidas se sentaron a pensar y a escribir; a pensar en nombre de toda la humanidad. La propia idea de que la persona tiene unos «derechos naturales» ha sufrido un desarrollo largo y sinuoso; los derechos políticos de las mujeres, por ejemplo, cuentan con poco más de cien años y todavía hay que luchar por ellos, una buena prueba del lento desarrollo desde la tiranía y la arbitrariedad a la libertad y la humanidad.

La pregunta que se nos plantea a principios de un nuevo milenio es cuánto tiempo seremos capaces de seguir hablando de los derechos humanos sin tener en cuenta a la vez las obligaciones de los individuos. Tal vez necesitemos una nueva declaración universal. Tal vez haya llegado el momento de hacer una Declaración Universal de las Obligaciones Humanas. Ya no tiene sentido seguir hablando de derechos sin hacer hincapié, al mismo tiempo, en las obligaciones de cada Estado o cada individuo.

Actualmente hay cientos de organizaciones por todo el mundo que protegen los derechos humanos, pero son realmente pocas las que se preocupan por las obligaciones humanas como, por ejemplo, la responsabilidad de velar por los derechos de las futuras generaciones. A pesar su modesta contribución, el Protocolo de Kyoto es un anticipo de lo que debería lograrse mediante el compromiso internacional en cuanto a la salvaguarda del medio ambiente y los recursos de la tierra como bases para la vida humana y animal.

Mi pregunta es: ¿qué papel deben desempeñar el arte y la literatura en todo esto? A menudo vemos ejemplos de artistas, escritores o personas de la industria del ocio internacional que se desentienden de toda responsabilidad a expensas de la libertad de expresión o «libertad artística». Pero, ¿qué entendemos por libertad artística?

Uno de los pilares de la ética ha sido la «regla de oro»: haz al prójimo lo que querrías que te hicieran a ti. Immanuel Kant perfiló este principio de reciprocidad apuntando que lo correcto es lo que uno quisiera que hicieran los demás en una situación similar. Doscientos años después de la muerte de Kant no hemos hecho más que empezar a hacernos a la idea de que el principio de reciprocidad también debe aplicarse a las relaciones entre países ricos y países pobres. Y de que debe incluir, además, la relación entre generaciones.

Así, la pregunta es si nos habría gustado que quienes habitaron el planeta antes de nosotros –hace cien, mil o cien mil años– hubieran depositado grandes cantidades de residuos nucleares en el fondo del mar, en cuevas o en desfiladeros. Si la respuesta es que no, no tenemos ningún derecho a hacer lo mismo. Es así de simple. O podemos darle la vuelta al asunto y preguntar: ¿cuánto cuesta alquilar una empresa de seguridad por medio millón de años? ¿Y quién pagará la factura? O bien: ¿Cuántos geólogos se atreverán a garantizar parques libres de plutonio dentro de cien o de cien mil años? O también: ¿Quién vendrá a limpiar lo nuestro? ¿Quién recogerá los restos de nuestra fiesta?

La pregunta es, por lo tanto, si nos gustaría que las generaciones anteriores hubieran talado más bosques y más selvas. ¿Preferiríamos que nuestros ancestros hubieran exterminado aún más especies vegetales y animales? En caso de que no, tenemos la obligación de preservar la diversidad biológica. Ni siquiera podemos garantizar que Kant hubiera tolerado nuestro alto consumo de fuentes de energía no renovable. Primero debemos cerciorarnos de que nos gustaría que nuestros antepasados hubieran quemado la misma cantidad de carbón y crudo por cabeza que nosotros.

Somos la primera generación que ha alterado al clima sobre la Tierra, y tal vez la última que no deberá pagar un precio por ello.

Se dice que no hemos heredado este planeta de nuestros antepasados, sino que nos lo han cedido en préstamo nuestros descen-

dientes. Pero estamos dejando un planeta que vale mucho menos que el que tomamos prestado, y estamos consumiendo un capital que, de hecho, tendríamos que haber devuelto con intereses.

Podemos emplear una idea muy elemental del filósofo moral americano John Rawls, que dice así: Imaginaos que formáis parte de un comité oficial con la misión de elaborar todas las leyes de una futura sociedad. Los miembros del comité deben tener en cuenta todas y cada una de las eventualidades porque, una vez se hayan puesto de acuerdo y hayan ratificado toda la legislación, caerán muertos a la vez. Pero después despertarán exactamente en la sociedad cuyas leyes han redactado. Y lo harán sin conocer de antemano la posición que ocuparán en la sociedad ni su condición étnica ni religiosa, como tampoco su sexo. Una sociedad así sería una sociedad justa por el mero hecho de haber sido constituida en igualdad.

Para que esta idea fuera más relevante para la moderna comunidad global, no obstante, sería necesario añadirle un criterio importante: los miembros de este cuerpo legislativo tampoco sabrían cuándo les tocaría vivir en esa sociedad de la que todo el mundo sería igualmente responsable. Quizá vivirían en ella inmediatamente, pero también podría ser que les tocara hacerlo quinientos o cinco mil años después.

¿Es la sociedad de hoy en día una sociedad tan justa –y sostenible– como la propuesta por Rawls? En otras palabras, ¿nos atreveríamos a nacer, por ejemplo, a mediados de este milenio? La cuestión se reduce a si nos arriesgaríamos a compartir la suerte de nuestros nietos.

¿Cuán amplios son nuestros horizontes éticos? ¿Cuán amplios son los horizontes éticos del arte y la literatura? En última instancia, todo se reduce a una cuestión de identidad. ¿Qué es un ser humano? ¿Y quién soy yo? Si no soy otra cosa que yo mismo, entonces soy una criatura sin esperanza. Por lo menos a largo plazo. Mas poseo una identidad más profunda que la de mi propio cuerpo

y mi breve estancia en la tierra. Formo parte –y tomo parte– de algo mayor y más importante que yo mismo.

Radhakrishnan, ex presidente de la India, dijo: «Debes amar al prójimo tanto como a ti mismo, pues tú eres el prójimo. La creencia de que el prójimo es cualquier cosa ajena a uno mismo no es más que una ilusión». Y tal vez podríamos añadir: ¿no es también una ilusión lo que nos hace creer que la vida en este planeta es algo distinto a nosotros mismos?

Pero no hace falta que vayamos a la India para tropezarnos con este sentido más profundo de la identidad. No tenemos más que restaurar la vieja ética del campesino. Era una norma no escrita que el campesino dejaría sus tierras en mejor estado y con mayor prosperidad que cuando las heredó. Por supuesto que cuando el viejo granjero estaba en su lecho de muerte era un momento de tristeza y melancolía, pero la tragedia habría sido mayor y más irreparable de haberse consumido la hacienda en sí.

Se ha dicho que el problema de la Nave Tierra es que no traía instrucciones. Pero, en tal caso, ¿por qué no nos ponemos a escribir un manual? Para ello necesitaremos algunos escritores y filósofos. Sabemos que las cosas van bastante mal, y que debemos hacerlas cambiar de rumbo. ¿Acaso no entendemos también que hay algo en nuestro sistema económico que va camino de colisionar con lo que el planeta es capaz de soportar? Son demasiadas las decisiones que dan prioridad a los beneficios a corto plazo de grupos reducidos en vez de velar por una distribución justa de los recursos de la tierra.

A menudo se nos dice que las ideologías han muerto. Pero, ¿acaso no es la del consumo también una ideología? ¿Y es éste realmente el único modelo?

La pregunta para los escritores y los artistas al principio del tercer milenio debería ser: ¿qué tipo de cambio de conciencia necesitamos? ¿Cuál es la sabiduría sostenible? ¿Qué cualidades de la vida son las más importantes? ¿Cuáles son los auténticos

valores? ¿Qué es la buena vida? Y, lo que es más importante: ¿qué tipo de movilización es posible en la aldea global?

He conocido a gente de pequeñas comunidades que manifiestan el gran dolor que han experimentado por la enorme pérdida cultural a la que se vio sometida su región como resultado de lo que muchos consideran colonialismo o neo-colonialismo. Pero el ámbito cultural no es el único que sufre la llamada «globalización». Los efectos sobre el entorno son mucho más graves e irreversibles, como el exterminio total o parcial de la fauna y la flora autóctonas. Algunas de estas especies todavía sobreviven en las canciones populares tradicionales y el folklore. Lo que pasa es que han sido erradicadas de la faz de la tierra.

Lógicamente, una amenaza a los hábitats históricos es asimismo una amenaza para el arte y la cultura. Hasta un ataque a la economía tradicional puede representar un ataque a la cultura tradicional. La naturaleza constituye la base de la cultura. Es algo fácil de olvidar en una sociedad de consumo internacional en que la distancia entre productor y consumidor puede antojarse enorme. Pero saquear el entorno natural de un pueblo es al mismo tiempo malversar la cultura de ese pueblo y, con ella, su alma. Es irrelevante discutir qué representa una mayor pérdida. Sería como preguntarle a alguien qué soportaría menos perder, el cuerpo o el alma.

Esta perspectiva de «cuerpo y alma» —o naturaleza y cultura— es claramente pertinente para la totalidad de nuestro planeta. Si nuestro propio sistema económico va camino de colisionar con lo que la naturaleza es capaz de soportar, ésta es también una amenaza a toda la vida cultural. Para un primate juguetón, inventivo y vanidoso es fácil olvidarse que, en la raíz, somos parte de la naturaleza. No obstante, ¿somos realmente tan juguetones, inventivos y vanidosos que damos prioridad al juego en sí, a las invenciones y al arte, por encima de nuestra responsabilidad para con el futuro del planeta?

Hoy, muchos de nosotros entendemos perfectamente los retos a los que se enfrenta todavía el planeta. Pero nos sentimos paralizados por los sistemas políticos y económicos. Los políticos, por su parte, tienen una comprensión del problema mucho más profunda de lo que pueda parecer en la práctica. Y he aquí la paradoja: tenemos la comprensión suficiente –y sabemos que disponemos de poco tiempo– pero somos incapaces dar un giro a la situación antes de que sea demasiado tarde. Aunque si lo logramos estoy convencido de que el arte y la literatura tendrán un papel decisivo en el cambio. Del mismo modo que los escritores y los artistas han estado en la vanguardia de la lucha por los derechos humanos, ahora deberán constituir una vanguardia en la lucha por las obligaciones humanas.

Cuando Churchill fue elegido Primer Ministro en mayo de 1940 –mientras las fuerzas alemanas avanzaban sobre el Canal de la Mancha–, dijo a la Cámara de los Comunes: «No tengo otra cosa que ofrecer más que sangre, esfuerzos, sudor y lágrimas.» Lo increíble es que consiguió movilizar a su gente –a pesar de hacerlo mediante, por decirlo suavemente, un mensaje político deprimente. Pero el mensaje era necesario. Hoy nos estamos enfrentando a un peligro mayor y más inminente; me refiero al colapso del medio ambiente terrestre, incluyendo todos los valores artísticos y culturales. Pero, ¿dónde está ahora ese coraje político? ¿Dónde está la decisión política? ¿Dónde están los políticos que se atrevan a pedir un poco de sudor y lágrimas para lograr la nueva orientación política necesaria para simplemente salvar el futuro de nuestros hijos, de la civilización humana, así como la propia dignidad de la raza? Quizá seamos nosotros, los poetas, ensayistas y novelistas quienes debamos alzar nuestros estandartes y marcar el paso de los políticos. Ya lo hemos hecho en otras ocasiones.

Tal vez la pregunta más importante de todas respecto a la importancia de la literatura en un mundo posmoderno sea ésta: ¿Cómo puede estimular la letra escrita a las jóvenes generaciones

para que crean en un futuro más justo y sostenible y luchen por él? ¿Qué visión puede proporcionar el arte a la generación que nos sucede en un mundo en el que la mitad de la población vive por debajo del límite de la pobreza, mientras la otra mitad prácticamente se ahoga en el materialismo y el consumo excesivo?

Según una vieja parábola, si una rana cae en un cazo con agua hirviendo inmediatamente escapará de un salto para salvar la piel. Pero si ponemos la rana en un cazo con agua fría y la vamos calentando lentamente hasta que alcance el punto de ebullición, no será consciente del peligro y hervirá hasta morir.

¿Es nuestra generación como esta rana? ¿Son el arte y la cultura modernos como la rana? ¿Y la industria moderna del ocio? No lo sé, pero la decisión depende únicamente de nosotros. No podemos contar con ningún tipo de ayuda externa. Es poco probable que nos salvemos en el último momento antes de llegar al punto de ebullición, porque no creo que venga ninguna fuerza del espacio exterior ni que haya ninguna forma de intervención sobrenatural que lo haga.

Los seres humanos son mayormente criaturas sociales, y los escritores no son ninguna excepción. Pero no podemos seguir relacionándonos únicamente los unos con los otros pues pertenecemos, además, a la tierra en la que vivimos. Y eso también es una parte significativa de nuestra identidad.

En buena medida los seres humanos modernos hemos sido moldeados por nuestra historia cultural, por la civilización actual que nos ha estado nutriendo. Decimos que tenemos un legado cultural. Pero también hemos sido formados por la historia biológica del planeta, y somos asimismo transmisores de una herencia genética. Somos primates. Somos vertebrados.

Hicieron falta varios millones de años para crearnos. Pero, ¿sobreviviremos al tercer milenio?

Los seres humanos somos probablemente las únicas criaturas vivientes del universo con una conciencia universal. Por lo

tanto, proteger el entorno vivo de este planeta no es meramente una responsabilidad global. Es también una responsabilidad cósmica.

La literatura no es otra cosa que una celebración de la conciencia del género humano. Así pues, ¿no debería ser un escritor el primero en defender la conciencia humana de la aniquilación?

Jostein Gaarder

HUMAN RIGHTS
AND HUMAN OBLIGATIONS

Lecture at the International PEN Congress
in Tromsø (Norway)

10 September 2004

This year sees the bicentenary of the death of the German philosopher Immanuel Kant. Towards the end of his life he pointed out that it was a necessary moral imperative for every country to join together in a «league of nations» whose job would be to ensure their peaceful co-existence. As such, this German philosopher would seem to have first fathered the idea of the United Nations. A few years ago we were able to celebrate the fiftieth anniversary of the UN's Universal Declaration of Human Rights. And there was good reason to celebrate this milestone, as human rights still need to be protected against infringements and brutal violations. The only difference now is that, for more than fifty years, we have had an institution and an instrument with which to defend these rights.

Perhaps the Universal Declaration of Human Rights represents the greatest triumph of philosophy and literature so far. For human rights were not bestowed on us by higher powers, nor were they plucked from thin air, but rather they represent the culmination of a thousand-year maturing process, a process which to a large extent was carried forward by the written word, by English and French literature of the Enlightenment, by

Italian Renaissance writing, by the literary heritage of ancient Greece and Rome, and of course by a clutch of religious tracts as well. Behind this humanistic tradition were flesh and blood individuals who, at certain times of their lives, sat down to think and write – and they thought on behalf of the whole of humanity. The very notion of a person's «natural rights» has had a long and tortuous development; women's political rights are, for example, hardly more than a century old, and they still need to be fought for – proof in itself of our slow development from tyranny and arbitrariness towards freedom and humanity.

The question that faces us at the start of a new millennium is how long we can go on talking about rights without simultaneously focusing on the individual's obligations. Maybe we need a new universal declaration. Perhaps the time is ripe for a Universal Declaration of Human Obligations. It is simply no longer meaningful to talk about rights without simultaneously stressing the individual State's, or person's, obligations.

Currently there are hundreds of organisations throughout the world which protect human rights, but only a handful that are concerned with human obligations – like, for example, the responsibility of looking after the rights of future generations. Despite its very modest first showing, the Kyoto Protocol provides a preview of what must be achieved through international commitments aimed at rescuing the environment, the Earth's resources and the basis of human and animal life.

My question is: what role does art and literature play in all this? We often see examples of artists, writers or people in the international entertainment industry disclaiming responsibility by pointing to freedom of expression or «artistic freedom». But what do we mean by artistic freedom?

An important bedrock of all ethics has been «the golden rule»: you should do to others as you would be done to yourself. Immanuel Kant defined this reciprocal principle by pointing out that the right action is the one we would wish everyone to perform in a similar situation. Two hundred years after Kant's death we have just about begun to get used to the idea that the reciprocal principle must also apply between rich and poor countries. In addition, it must include the relationship between the generations.

The question is whether we would have wanted the people who lived on this planet before us – a hundred, a thousand or a hundred thousand years ago – to have deposited large quantities of atomic waste on the bed of the sea or in caves or mountain ravines. If not, we have no right to do the same. It's as simple as that. Or we can turn the question round and ask: how much does it cost to rent a security company for half a million years? And who will pay the bill? Or: how many geologists would dare to guarantee plutonium-free playgrounds in a hundred, or a hundred thousand years time? Or: who will clean up after us? Who will clear up after our party?

The question is whether we would have wanted previous generations to cut down more forests and rain forests. Would we have preferred it if our ancestors had exterminated even more plant and animal species? If not, we are duty bound to preserve biological diversity. We cannot even be sure that Kant would have tolerated our high consumption of non-renewable energy sources. We must first make sure that we would have wanted our ancestors to burn the same amount of coal and oil per head as we do.

We are the first generation to affect the climate on Earth – and perhaps the last that won't have to pay the price for it.

It has been pointed out that we have not inherited this planet from our ancestors, but have it on loan from our descendants. But we are leaving a planet that is worth less than the one we borrowed. And so we are eating into a capital that we really ought to have repaid with interest.

We can use the following simple idea borrowed from the American moral philosopher John Rawls: imagine you were a member of a formal committee whose job was to work out all the laws of a future society. The committee members need to think of absolutely every eventuality because, once they have reached agreement and ratified all the legislation, they will all drop dead. But after that they will all immediately wake up again in the very society whose laws they have written. But they would have no prior knowledge of what position in society they would occupy. Nor would they know their ethnic or religious background, or if they were going to be born a boy or a girl. A society like that would be a just society – simply because it had been formed by equals.

To make this notion more relevant to a modern global community, it would however be necessary to add one other important criterion: the members of this legislative body would also not know when they would be living in this society that everyone was equally responsible for. It might be straight away. But it might also be five hundred or five thousand years in the future.

Is today's society a similarly just – and sustainable – one? In other words, would we dare to be born in the middle of this millennium, for example? The question boils down to whether we would risk sharing the fate of our own grandchildren?

How wide are our ethical horizons? How wide are the ethical horizons of literature and art? In the final analysis it comes down to a question of identity. What is a human being? And who am I? If I were nothing more than myself, I would be a creature

without hope. At least in the long term. But I possess a deeper identity than my own body and my own short span on Earth. I am part of – and take part in – something greater and more important than myself.

Radhakrishnan, the former President of India said: “You must love your neighbour as yourself because you are your neighbour. The belief that your neighbour is anything other than you is merely an illusion”. And we might possibly add: isn’t it also an illusion that makes us believe that life on this planet is something different from ourselves?

But we don’t need to travel to India to encounter this more profound sense of identity. We simply need to restore the old farming ethic. It was an unwritten rule that the farmer would hand on his land in a better state and in better heart than he’d inherited it. When the old farmer was on his death bed it was, of course, a time of melancholy and sadness. But it would have been a greater and more irreparable tragedy if the farm itself had burnt down.

It has been said that the problem with Spaceship Earth is that it didn’t come with any instructions. But in that case, why don’t we get on and write an instruction manual! For that we need authors and philosophers. We know that things are going wrong, and we know that we need to change course. Don’t we also understand that something in our very system of economics is on a collision course with what the planet can tolerate? Far too many decisions give priority to short-term profit of small groups rather than considering what is a fair distribution of the Earth’s resources.

We are often told that ideologies are dead. But isn’t the consumer ideology also an ideology? And is it really the only model?

The question for writers and artists at the start of the third millennium must be: what shift in consciousness do we need? What is a sustainable wisdom? Which qualities of life are the most important? Which values are the true values? What is the good life? And importantly: what kind of mobilisation is possible in the global village?

I have met people in small local communities who have expressed profound sorrow about the enormous cultural loss suffered in their area as a result of what many regard as colonialism or neo-colonialism. But the cultural sphere is not the only thing that suffers in this so called «globalisation». The effects on the environment have been even more serious and irreversible, for example a total or partial extermination of native flora and fauna. Some of these species still survive in traditional folk songs and folklore. It's just that they have been eradicated from the face of the Earth.

A threat to ancient habitats is naturally also a threat to art and culture. Even an attack on traditional economy can be an attack on a traditional culture. Nature forms the basis of culture. This can be easy to forget in an international consumer society in which the distance between producer and consumer can seem enormous. But plundering a people's natural surroundings is simultaneously to misappropriate that people's culture – and their soul. It's fruitless to discuss which is the greater loss. It would be rather like asking what someone would hate to lose most: body or soul.

This «body and soul» perspective – or nature and culture – is clearly relevant to the whole of our planet. If our very economic system is on a collision course with what nature can endure, it is also a threat to all cultural life. For a playful, inventive and vain primate it is easy to forget that, at root, we are a part of nature.

But are we really so playful, inventive and vain that the game itself, the inventions and the art are given pre-eminence over our responsibility for the planet's future?

Today, many of us well understand the challenges facing the planet. But we feel paralysed by political and economic systems. Politicians, too, have a far greater insight than might appear in practice. And this is the paradox: we have sufficient insight – and we know that time is short – but we aren't able to turn things round before it's too late. But if we do manage it, I am convinced that art and literature will play a decisive part. In the same way that authors and artists have constituted an avant-garde in the fight for human rights, so they may form a vanguard, too, in the struggle for human obligations.

When Churchill was appointed Prime Minister in May 1940 – as German forces were advancing on the English Channel – he told the House of Commons: "I have nothing to offer but blood, toil, sweat and tears". The amazing thing was that he managed to mobilise his people – in spite of what was, to put it mildly, a depressing political message. But the message was a necessary one. Today we are perhaps facing an even greater and more imminent danger – by which I mean a fatal collapse of the Earth's environments, including all artistic and cultural values. But where is that political courage now? Where is the political decisiveness? Where are the politicians who dare to ask for a little sweat and tears to bring about a new and necessary political direction simply to save our children's futures, human civilisation – and the very dignity of the human race itself? Perhaps it is we poets, essayists and novelists, who must raise our banners and make our politicians toe the line. We have done it before.

Perhaps the most important question of all in relation to literature's importance in a post-modern world is this: how can

the written word inspire a young generation to believe in – and so fight for – a more just and sustainable future? What visions can art give the younger generation in a world where half the population lives below the poverty line and the other half practically drowns in materialism and excessive consumption?

According to an old parable a frog that is dropped into boiling water will immediately jump out again and so save its skin. But if the frog is placed in a pan of cold water which is gradually brought to boiling point, it will be unaware of the danger and be boiled to death.

Is our generation like that frog? Is modern art and culture such a frog? Or the modern entertainment industry? I don't know, but it really is down to us to decide. We can't count on any outside help. We're not likely to be saved in the final second before boiling point – either from outer space or by some form of supernatural intervention.

Human beings are largely social creatures, and authors are no exception. But we can't continue only to relate to each other. We also belong to the Earth we live on. That, too, is a significant part of our identity.

To a large extent we modern human beings have been shaped by our cultural history, by the actual civilisation that has nurtured us. We say that we have a cultural heritage. But we have also been formed by the biological history of the planet. We also pass on a genetic inheritance. We are primates. We are vertebrates.

It took several billion years to create us. But will we survive the third millennium?

Human beings are possibly the only living creatures in the universe with a universal consciousness. And so it is not only a global responsibility to preserve the living environment of this planet. It is a cosmic responsibility.

Literature is nothing less than a celebration of mankind's consciousness. So shouldn't an author be the first to defend human consciousness against annihilation?

Jostein Gaarder

DROITS DE L'HOMME
ET DEVOIRS DE L'HOMME

Conférence au Congrès International du PEN Club
à Tromsø (Norvège)

10 septembre 2004

Cette année 2004 a été marquée par le bicentenaire de la mort du philosophe allemand Immanuel Kant. Vers la fin de sa vie, il signala que c'était un impératif moral pour chaque pays de s'associer en une « ligue des nations » dont le travail serait d'assurer leur coexistence pacifique. On pourrait donc dire que ce philosophe allemand a été le premier à concevoir, en tant que telle, l'idée des Nations unies. Il y a quelques années, nous avons pu célébrer le cinquantième anniversaire de la Déclaration Universelle des Droits de l'Homme de l'ONU. Et il y avait une bonne raison de fêter ce jalon important, les droits de l'homme devant toujours être protégés contre des atteintes et des violations brutales. La seule différence aujourd'hui est que, pendant plus de cinquante ans, nous avons pu disposer d'une institution et d'un instrument pour défendre ces droits.

Sans doute la Déclaration Universelle des Droits de l'Homme représente-t-elle le plus grand triomphe de la philosophie et de la littérature jusqu'à présent. Les droits de l'homme ne nous ont pas été accordés par un pouvoir supérieur, ils ne sont pas tombés du ciel: ils constituent le point culminant d'un processus de maturation de mille ans, un processus qui a été dans une large mesure soutenu par la parole écrite, par les littératures anglaise et fran-

çaise des Lumières, par l'écriture de la Renaissance italienne, par l'héritage littéraire de la Grèce et de la Rome antiques et naturellement, aussi, par un ensemble de traités religieux. Derrière cette tradition humaniste, il y avait des individus en chair et en os qui, à un moment de leur vie, se sont assis pour penser et écrire – et ils ont pensé au nom de toute l'humanité. L'idée même que la personne a des «droits naturels» a suivi un long et tortueux cheminement; les droits politiques des femmes, par exemple, datent d'à peine plus d'un siècle et il faut encore lutter en leur faveur – preuve de la lenteur de notre évolution de la tyrannie et l'arbitraire vers la liberté et l'humanité.

La question qui se pose à nous en ce début de millénaire est de savoir combien de temps encore nous allons continuer à parler de droits sans nous attacher simultanément aux devoirs de l'individu. Peut-être avons-nous besoin d'une nouvelle déclaration universelle. Peut-être le moment est-il venu de faire une Déclaration Universelle des Devoirs de l'Homme. Cela n'a plus aucun sens de parler de droits sans insister simultanément sur les devoirs de chaque État ou de chaque personne.

Actuellement, il y a des centaines d'organismes dans le monde entier qui protègent les droits de l'homme, mais seulement une poignée qui se soucient des devoirs de l'homme – par exemple, la responsabilité de s'occuper des droits des générations futures. En dépit de son apparence très modeste, le Protocole de Kyoto annonce ce qu'il faut obtenir à travers les engagements internationaux visant à sauvegarder l'environnement, les ressources terrestres et la base de la vie humaine et animale.

Ma question est la suivante: quel rôle l'art et la littérature jouent-ils dans tout cela? Nous avons souvent des exemples d'artistes, d'écrivains ou de gens de l'industrie internationale du divertissement déclinant toute responsabilité au nom de la liberté d'expression ou de la «liberté artistique». Mais qu'entendons-nous par liberté artistique?

Une des pierres angulaires de l'éthique a été cette «règle d'or»: fais aux autres ce que tu aimerais qu'on te fasse. Immanuel Kant a défini ce principe de réciprocité en précisant que la bonne action est celle que nous souhaiterions que chacun accomplisse dans une situation semblable. Deux cents ans après la mort de Kant, nous avons tout juste commencé à nous habituer à l'idée que le principe de réciprocité doit également être appliqué entre les pays riches et les pays pauvres. Et il doit inclure de même le rapport entre les générations.

La question est de savoir si nous aurions voulu que les gens qui ont habité cette planète avant nous –cent ans, un millénaire ou cent mille ans avant nous– aient déposé des masses de déchets atomiques au fond de la mer, ou dans des grottes, ou dans des gorges de montagne. Si tel n'est pas le cas, nous n'avons aucun droit de faire une chose semblable. C'est aussi simple que cela. Et nous pouvons aussi renverser la question et demander: combien cela coûte-t-il d'engager une société de sécurité pendant un demi-million d'années? Et qui paiera la facture? Ou: combien de géologues oseraient garantir que les parcs seront libres de plutonium dans cent, ou cent mille ans? Ou: qui va nettoyer derrière nous? Qui va remettre de l'ordre après la fête?

La question est de savoir si nous aurions voulu que les générations précédentes coupent plus de bois et de forêts tropicales. Aurions-nous préféré que nos ancêtres aient exterminé encore plus de plantes et d'espèces animales? Si tel n'est pas le cas, nous sommes contraints de préserver la diversité biologique. Nous ne pouvons même pas être certains que Kant aurait toléré notre consommation élevée de sources d'énergie non renouvelables. Nous devons d'abord nous assurer que nous aurions voulu que nos ancêtres brûlent la même quantité de charbon et de pétrole par personne que nous.

Nous sommes la première génération à avoir altéré le climat sur la Terre –et peut-être la dernière qui ne devra pas en payer le prix.

On dit que nous n'avons hérité cette planète de nos ancêtres, mais qu'elle est un prêt de nos descendants. Or nous laissons une planète qui a moins de valeur que celle nous avons empruntée. Et nous mangeons ainsi un capital que nous devrions rembourser avec des intérêts.

Nous pouvons recourir à une idée simple empruntée au philosophe moral américain John Rawls : imaginez que vous êtes membre d'un comité dont la tâche est de fixer toutes les lois d'une future société. Les membres de ce comité doivent envisager toutes les éventualités car, une fois qu'ils auront conclu l'accord et ratifié toute la législation, ils tomberont raides morts. Mais ensuite ils se réveilleront au beau milieu de la société dont ils auront écrit les lois. Et ils ne savent nullement a priori quelle position ils y occuperont. Et ils ignorent quelle sera leur appartenance ethnique ou religieuse, s'ils vont naître garçon ou fille. Une telle société serait une société juste – simplement parce qu'elle serait constituée d'égaux.

Pour rendre cette notion plus appropriée à la communauté globale moderne, il faudrait cependant ajouter un autre critère important : les membres de ce corps législatif ne sauraient pas non plus à quel moment ils vivraient dans cette société dont chacun est responsable au même degré. Ce pourrait être immédiatement. Mais ce pourrait également être cinq cents ou cinq mille ans plus tard.

La société d'aujourd'hui est-elle une société aussi juste – et durable ? En d'autres termes, oserions-nous naître au milieu de ce millénaire, par exemple ? La question revient à se demander si nous nous risquerions à partager le destin de nos propres petits-enfants.

Quelle est l'ouverture de nos horizons moraux ? Quelle est l'ouverture des horizons moraux de la littérature et de l'art ? En dernière analyse, cela se résume à une affaire d'identité. Qu'est-ce qu'un être humain ? Et qui suis-je ? Si je n'étais rien d'autre que moi-même, je serais une créature sans espérance. Du moins à long

terme. Mais je possède une identité plus profonde que mon propre corps et que ma courte durée sur terre. Je fais partie – et participe à – quelque chose de plus grand et plus important que moi-même.

Radhakrishnan, l'ancien président de l'Inde, a affirmé: «Tu dois aimer ton voisin comme toi-même parce que c'est ton voisin. La croyance que ton voisin est autre chose que toi n'est qu'une illusion». Et nous pourrions peut-être ajouter : n'est-ce pas aussi une illusion qui nous pousse à croire que la vie sur cette planète est quelque chose de différent de nous-mêmes?

Mais nous n'avons pas besoin de voyager en Inde pour trouver ce sens plus profond de l'identité. Nous devons simplement rétablir la vieille éthique paysanne. Selon une règle non écrite, le paysan se devait de laisser sa terre dans un meilleur état et plus prospère que lorsqu'il en avait hérité. Quand le vieux paysan gisait sur son lit de mort c'était, bien entendu, un moment de mélancolie et de tristesse. Mais c'eût été une tragédie plus grande, plus irréparable, si la ferme elle-même s'était consumée.

On a affirmé que le problème du Vaisseau Terre est qu'il a été livré sans mode d'emploi. S'il en est ainsi, pourquoi ne pas se mettre à la tâche et écrire ce mode d'emploi! Nous avons besoin pour cela d'écrivains et de philosophes. Nous savons que les choses ne tournent pas très rond, et nous savons que nous devons changer de cap. Ne comprenons-nous donc pas aussi que quelque chose dans notre système économique va entrer en collision avec ce que la planète peut tolérer? Trop de décisions donnent la priorité au bénéfice à court terme de petits groupes plutôt qu'à la recherche d'une juste distribution des ressources de la terre.

On nous dit souvent que les idéologies sont mortes. Mais l'idéologie de la consommation n'est-elle pas également une idéologie? Et est-ce vraiment le seul modèle?

La question pour les artistes et les écrivains au début du troisième millénaire doit être celle-ci: de quel changement dans la

conscience avons-nous besoin? Quelle est la sagesse durable? Quelles sont les qualités de vie les plus importantes? Quelles sont les valeurs vraies? Quelle est la bonne vie? Et de façon primordiale: quelle sorte de mobilisation est possible dans le village global?

J'ai rencontré des personnes dans de petites communautés locales qui expriment une douleur profonde face à l'énorme perte culturelle qu'ils ont subie dans leur région à cause de ce que beaucoup perçoivent comme du colonialisme ou du néo-colonialisme. Mais la sphère culturelle n'est pas la seule à souffrir de la dénommée «mondialisation». Les effets sur l'environnement ont été bien plus sérieux et irréversibles, notamment une extermination totale ou partielle de la flore et de la faune indigènes. Certaines de ces espèces survivent encore dans les chansons et le folklore traditionnels. Elles ont juste été éradiquées de la face de la terre.

Une menace pour les anciens habitats est naturellement aussi une menace pour l'art et la culture. Même une attaque contre l'économie traditionnelle peut être une attaque contre une culture traditionnelle. La nature forme la base de la culture. On peut facilement l'oublier dans une société de consommation internationale où la distance entre le producteur et le consommateur semble énorme. Mais le pillage de l'environnement naturel d'un peuple est en même temps une dilapidation de la culture de ce peuple –et de son âme. Il est vain de discuter pour savoir quelle est la perte la plus grande. Ce serait comme demander à quelqu'un ce qu'il détesterait le plus: perdre son corps ou son âme.

Cette perspective «corps et âme» –ou nature et culture– est tout à fait pertinente pour l'ensemble de notre planète. Si notre système économique va vers la collision avec ce que la nature peut supporter, c'est également une menace pour toute la vie culturelle. Un primate espiègle, inventif et vaniteux peut facilement oublier que, à la racine, nous sommes une partie de la nature. Mais sommes-nous espiègles, inventifs et vaniteux au point d'accorder au

jeu lui-même, aux inventions et à l'art la prééminence sur notre responsabilité à l'égard de l'avenir de la planète?

Aujourd'hui, bon nombre d'entre nous comprennent les défis auxquels la planète fait face. Mais nous nous sentons paralysés par les systèmes économiques et politiques. Les politiciens, eux aussi, ont une lucidité bien plus grande qu'il n'y paraît dans la pratique. Et c'est là le paradoxe: nous avons suffisamment de lucidité –et nous savons que le temps est court–, mais nous ne sommes pas capables de renverser le cours des choses avant qu'il ne soit trop tard. Si nous arrivons toutefois à maîtriser ces problèmes, je suis convaincu que l'art et la littérature auront joué un rôle décisif. De même que les écrivains et les artistes ont constitué une avant-garde dans le combat pour des droits de l'homme, ils peuvent former une avant-garde dans la lutte pour les devoirs de l'homme.

Quand Churchill a été nommé premier ministre en mai 1940 –alors que les forces allemandes avançaient dans la Manche–, il a déclaré à la Chambre des Communes: «Je n'ai rien à offrir que du sang, du labeur, des larmes et de la sueur.» Ce qui est étonnant, c'est qu'il soit parvenu à mobiliser les siens –en dépit du caractère déprimant, pour le moins, de ce message politique. Mais ce message était nécessaire. Aujourd'hui nous faisons face à un danger encore plus grand et plus imminent –je parle d'un effondrement fatal des environnements de la terre, y compris toutes ses valeurs artistiques et culturelles. Mais où est-il, maintenant, ce courage politique? Où est la détermination politique? Où sont les hommes politiques qui osent demander un peu de sueur et de larmes pour prendre un nouveau cap politique nécessaire tout simplement pour sauver le futur de nos enfants, la civilisation humaine –et la dignité même de l'espèce humaine? Peut-être nous revient-il à nous, poètes, essayistes et romanciers, de lever nos drapeaux et d'obliger nos hommes politiques à serrer les rangs. Nous l'avons déjà fait par le passé.

Peut-être que la question majeure en ce qui concerne l'importance de la littérature dans un monde postmoderne est celle-ci : comment la parole écrite peut-elle pousser une jeune génération à croire à – et donc à lutter pour – un avenir plus juste et plus viable ? Quelles visions l'art peut-il donner à la plus jeune génération dans un monde où la moitié de la population vit en dessous du seuil de pauvreté tandis que l'autre moitié se noie pratiquement dans le matérialisme et la consommation excessive ?

Selon une vieille parabole, une grenouille jetée dans l'eau bouillante en sautera immédiatement et sauvera ainsi sa peau. Mais si la grenouille est placée dans une casserole d'eau froide graduellement portée au point d'ébullition, elle sera inconsciente du danger et sera bouillie jusqu'à la mort.

Notre génération est-elle comme cette grenouille ? L'art et la culture modernes sont-ils cette grenouille ? Ou l'industrie moderne du divertissement ? Je ne sais pas, mais c'est à nous de décider. Nous ne pouvons compter sur aucune aide extérieure. Nous ne sommes pas à même d'être sauvés à la dernière seconde avant le point d'ébullition – ni par l'espace intersidéral ni par une quelconque intervention surnaturelle.

Les êtres humains sont des créatures hautement sociales, et les écrivains ne font pas exception. Mais nous ne pouvons pas continuer à n'avoir de rapports qu'entre nous. Nous appartenons également à la terre sur laquelle nous vivons. C'est là, aussi, une partie significative de notre identité.

Dans une large mesure, nous les êtres humains modernes, nous avons été modelés par notre histoire culturelle, par la civilisation actuelle qui nous a nourris. Nous disons que nous avons un héritage culturel. Mais nous avons également été façonnés par l'histoire biologique de la planète. Nous transmettons également un héritage génétique. Nous sommes des primates. Nous sommes des vertébrés.

Il a fallu plusieurs milliards d'années pour nous créer. Mais survivrons-nous au troisième millénaire ?

Les êtres humains sont probablement les seules créatures vivantes dans l'univers à avoir une conscience universelle. Et ce n'est donc pas seulement une responsabilité globale de préserver l'environnement vivant de cette planète. C'est une responsabilité cosmique.

La littérature n'est rien de moins qu'une célébration de la conscience de l'humanité. Ainsi un auteur ne devrait-il pas être le premier à défendre la conscience humaine contre l'annihilation?

